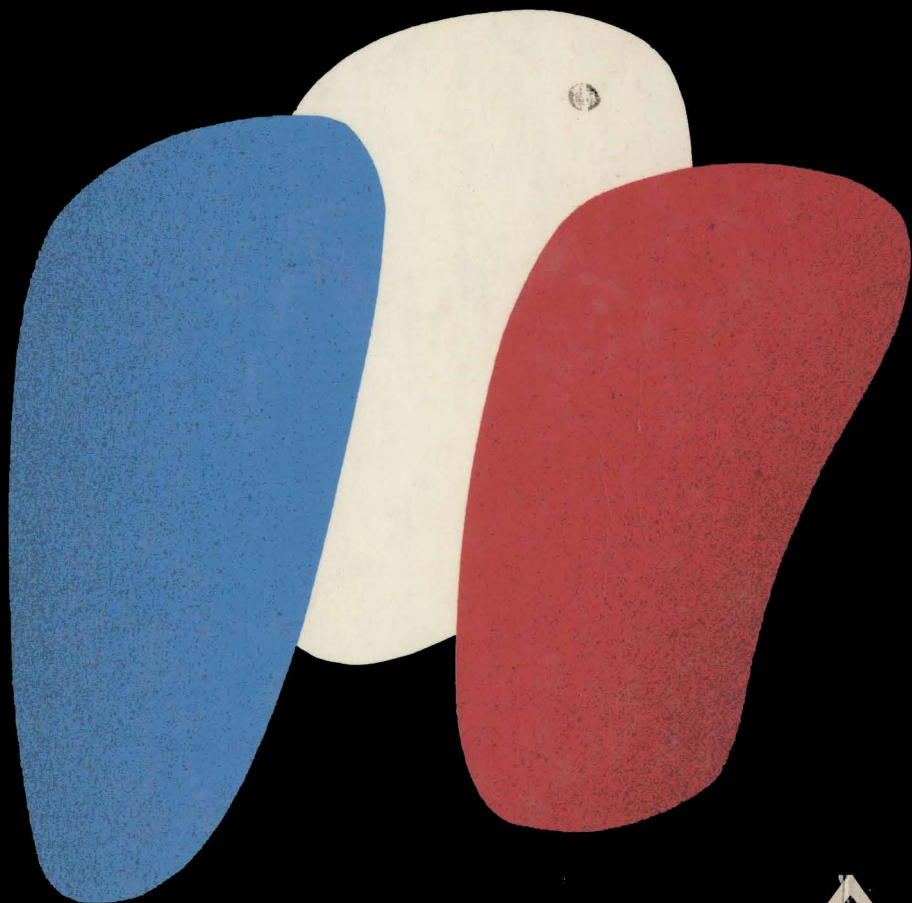

בשם החרות והשוויון

עיונים
במהפיכה
הצרפתית

מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל

בשם החרות והשוויון
עיונים במהפכה הצרפתית

בשם החרות והשוויון

עיונים במהפכה הצרפתית

קובץ מאמרים

בעריכת

אלי בר־נביא משה צוקרמן

מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל
החברה ההיסטורית הישראלית

ירושלים • תש"ן

המערכת המדעית

**פרופ' מנחם שטרן ז"ל (יור'), ד"ר שמואל אלמוג, פרופ' אריה גראבויס
פרופ' יוסף הקר, צבי יקותיאל, פרופ' יעקב שביט**

מרכז המערכת: יצחק כהן

**התקין והביא לדפוס
יצחק כהן**

**כל המאמרים שבקובץ זה, למעט מאמריהם של א' סובול ול' יחיל, תורגמו על-ידי
העורכים.**

**ספר זה ראה אור בסיוע
האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים**

מסת"ב א-061-227-965

**כל הזכויות שמורות למרכז ולמן שזר
אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו בשום צורה ובשום אמצעי, אלקטרוני
או מכאני, לרבות צילום או הקלטה, ללא קבלת אישור בכתב מהמוציא לאור.**

**סדר־מחשב: מרכז ולמן שזר; לוחות: מכון האופסט – שלמה נתן
עימוד והדפסה: דפוס גרף־חן, ירושלים**

תוכן העניינים

אלי ברינביא ומשה צוקרמן – מבוא 9

על המהפכה כמושג

הלמוט ברדינג – המהפכה כתהליך 57

תרגום של:

Helmut Berding, "Revolution als Prozeß", in: Karl-George Faber & Christian Meier (eds.), *Historische Prozesse (= Theorie der Geschichte*, vol. 2), Deutscher Taschenbuch Verlag, München 1978, pp.266–289

על ההיסטוריה של כתיבת ההיסטוריה

ארנסט לאברום – ז'ורז' לפברה והתפתחות ההיסטוריוגרפיה הצרפתית של

המהפכה 79

תרגום של:

Ernest Labrousse, "Georges Lefebvre dans l'évolution de l'historiographie française", in: *Annales historiques de la Révolution française*, 41 (1969), pp. 549–556

פראנסואה פירה – המהפכה הצרפתית הסתיימה 85

תרגום קטע מתוך החלק הראשון של:

François Furet, *Penser la Révolution française*, Edition Gallimard, Paris 1978, pp. 13–32

על סיבות ונסיבות

אלבר מובול – המשטר הישן 103

שני הפרקים הראשונים מתוך:

אלבר סובול, המהפכה הצרפתית 1789–1799, הוצאת הקיבוץ המאוחד, מהדורה שנייה, תשל"ז (1977), תרגום: ל' יחיל, עמ' 6–35.

ג'ורג' רידה – מדוע היתה מהפכה בצרפת? 129

תרגום הפרק הרביעי מתוך:

George Rudé, *Revolutionary Europe 1783–1815*, Collins, London & Glasgow 1966 (1964), pp. 65–82

אלפרד קובן – מיתוס המהפכה הצרפתית 145

תרגום מקוצר של:

Alfred Cobban, "The Myth of the French Revolution", in: *Aspects of the French Revolution*, J. Cape, London 1968, pp. 90–111

על מורכבותו של הניבור המהפכני: המקרה של רובספייר

אלבר מאתייז – הגנה על רובספייר 163

תרגום מקוצר מעט של:

Albert Mathiez, "Défense de Robespierre", in: *Annales historique de la Révolution française*, 1 (1924), pp. 97–114

אלפרד קובן – הרעיונות המדיניים של רובספייר בתקופת הקונכנט 177

תרגום מקוצר של:

Alfred Cobban, "The Political Ideas of Maximilien Robespierre during the Period of the Convention", in: *English Historical Review*, 61 (1946), pp. 45–80

על מורכבותו של הניבור הקולקטיבי: ההמון במהפכה

ז'ורז' לפברה – המהפכה הצרפתית והאיכרים 199

תרגום של:

Georges Lefebvre, "La Révolution française et les paysans", in: *Etudes sur la Révolution française*, Presses Universitaires de France, Paris 1963, pp. 338–367

וולטר מארקוב – סאנקילוטים ויעקובינים 223

תרגום קטעים מתוך:

Walter Markov, "Epilog vom Genius der Freiheit", in: *Die Freiheiten des Priesters Roux*, Akademie-Verlag, Berlin/Ost 1967, pp. 358–376

הטרור: סטייה אומללה או כורח המאבק

רוברט ר' פאלמר – ארגון הטרור 237

תרגום של:

Robert R. Palmer, "Organizing the Terror", in: *Twelve Who Ruled*, Princeton University Press, Princeton ³1973 (1941), pp. 44–77

ז'ורז' לפברה – הטרור 263

תרגום קטע מתוך:

Georges Lefebvre, *La Révolution française*, Presses Universitaires de France, Paris 1951, pp. 401–409

פראנסואה פירה ודני רישה – עת המצוקה 271

תרגום קטעים מתוך:

François Furet & Denis Richet, *La Révolution française*, Librairie Hachette et Société d'Etudes et de Publications Economiques, Paris 1973 (1965), pp. 203–209, 226–233

המורשת

רוברט ר' פאלמר – המורשת הטעונה: מיתוס והיסטוריה 287

תרגום של:

Robert R. Palmer, "The Explosive Inheritance: Myth and History", in: *The World of the French Revolution*, Harper & Row, New York ²1971, pp. 251–270

יעקב טלמון – דמוקראטיה ודיקטאטורה 305

פרק ד' מתוך החלק השלישי של:

יעקב טלמון, ראשיתה של הדמוקראטיה הטוטאליטרית, הוצאת דביר, תל-אביב ³1976, עמ' 187–205.

רוברט ב' רוז – גראכוס באבף: המהפכן הקומוניסטי הראשון 323

תרגום פרק המסקנות מתוך:

Robert B. Rose, *Gracchus Babeuf – The First Revolutionary Communist*, Stanford University Press, Stanford 1978, pp. 329–345

וולטר מארקוב – סוגיית היעקובינים היום 339

תרגום מקוצר של:

Walter Markov, "Die Jakobinerfrage heute", in: *Collected Papers of the Guest Lectures in the Department of History*, University of Oulu, Finland, No. 1, Oulu 1967, pp. 8–19

לוח מאורעות 347

ביבליוגראפיה נבחרת 355

מפתח שמות 361

מבוא

המהפכה הצרפתית הולידה את אחד האוספים הביבליוגרפיים המרשימים ביותר בתולדותיו של אירוע היסטורי כלשהו: מאתיים שנות כתיבה היסטורית בלתי פוסקת, אולי מאה אלף כותרים או למעלה מזה, יותר משמונה מאות בצרפת בלבד ובשנה זו בלבד – למען האמת, שנה מיוחדת במינה.¹

שתי סיבות לפרץ היסטוריוגרפי אדיר זה: האחת נעוצה בכתיבה ההיסטורית לכשעצמה, ללא קשר עם נושא ייחודי זה או אחר. ואומנם, "כל תקופה ניצבת בהכרח בפני המשימה לכתוב את ההיסטוריה מחדש", שכן "אין היא יכולה לאמץ לעצמה את דימוי העבר שיצרו הדורות הקודמים כפשוטו ולספחו לנכסיה הרוחניים, כאילו היתה יצירה מסורתית זו פרי ידיה שלה".² עניין של פרספקטיבה היסטורית, בנאלי למדי, שכל היסטוריון מתלמד מודע לו או לפחות חייב להיות מודע לו.

הסיבה האחרת שייכת למהפכה עצמה, והיא המעניינת ביותר: אירוע זה, שזעזע אושיות עולם, צמח במהרה כתבנית היסוד של המודרניות הפוליטית המערבית. מחד

כל התרגומים לעברית, הכלולים בפרק המבוא, נעשו בידי העורכים, להוציא הקטעים המצוטטים מספרים שהופיעו בעברית זה מכבר.

1 הפניה לספרות הדנה בהיסטוריוגרפיה של המהפכה הצרפתית ניתנת בנספח הביבליוגרפי. בהקשר הנוכחי מסתפקים אנו בציון הספרים העיקריים, שמתוכם נצטט בחלקו השני של פרק המבוא:

W. Grab (ed.), *Die Debatte um die Französische Revolution*, München 1975 (להלן: Furet); F. Furet, *Penser la Révolution française*, Paris 1978 (להלן: *Penser la Révolution*). קטע מחלקו הראשון של הספר מופיע בכרך זה תחת הכותרת: "המהפכה הצרפתית הסתיימה", עמ' 85–99. (Schmitt, *Einführung in die Geschichte der Französischen Revolution*, München 1976 (להלן: *Einführung*); M. Vovelle, *Breve storia della rivoluzione francese*, Roma 1979 מצוטט כאן מתוך המהדורה הגרמנית: M. Vovelle, *Die Französische Revolution. Soziale Bewegung und Umbruch der Mentalität*, Frankfurt 1985 (להלן: *F. R. Vovelle*).

2 H. Barth, *Masse und Mythos. Die Theorie der Gewalt: Georges Sorel*, Hamburg 1959, p. 7

גיסא, הוא יצר את הקטגוריות המדיניות וכמעט את כל צורות המשטר שבהן התנסינו מאז ועד היום; מאידך גיסא, הוא היה לדגם הלא-עקיף, הפאראדיגמאטי, של מהפכה מודרנית – הוא המהפכה המודרנית בהא הידיעה, זו שאנגלס (Engels) הבחין בה "טוהר קלאסי" חד-פעמי.³ מביוון שכך, שימשה המהפכה תמיד מערכת התייחסות תיאורטית, עוגן רגשי, מצבור נימוקים וכלי ניגוח פוליטי, ועיצבה בעקבות את תמונת העולם של זרמים ומפלגות, הוגים ומנהיגים. אין תימה אפוא, שההיסטוריוגרפיה של המהפכה הצרפתית היא אידיאולוגית בעיקרה; ולא בכדי יצא הבולט בין חוקרי המהפכה דהיום, פראנסואה פירה (Furet), ב־1978 בהצהרה הנשמעת כמשאלה חסודה: "המהפכה הצרפתית הסתיימה".⁴ כוונתו היתה, שהגיע הזמן להוציא את חוקר המהפכה הצרפתית מסיר לחץ אידיאולוגי זה, לשחרר אותו מן החובה "להציג בכל רגע את רשיון המחקר שלו", להשוות סוף סוף את מעמדו המדעי למעמד המדעי של "חוקר תולדות המלכים המרובינגיים או מלחמת מאת השנים".⁵

כמובן, לא המיומנות המקצועית היא המבדילה בין מצבו של היסטוריון המהפכה למצב עמיתו, חוקר השושלת המרובינגית, כי אם האקלים הציבורי, שבו "לדבר על המהפכה הצרפתית פירושו תמיד לדבר על ההווה". יעיד על כך הפולמוס הנרגש סביב "דאנטון", סרטו של הבימאי הפולני אנדריי ואידה (Wajda), בשנת 1983,⁶ או סביב ה"ג'נוסייד הפראנקו-צרפתי",⁷ שהתחולל במחוז ואנדא (Vendée) לדעת אסכולה קטנה אך פעלתנית למדי בצרפת, הרואה עדיין במהפכה הגדולה אסון לאומי, פשוטו כמשמעו.

אכן, היסטוריון המהפכה פועל בשדה רצפטיבי, גדוש ניגודים ורגישויות רבות עוצמה; הוא מזין אומנם את קהל קוראיו בנתונים ובמצמצים, אולם האופן שבו נקלטות מסקנותיו אינו תלוי בהיגיון הפנימי של הליך מחקרו בלבד, אלא אף – ואולי בעיקר – בדפוסי התייחסות המגובשים מראש. ודאי צודקת חדוה בן-ישראל בטענתה כי "התוצאות מרחיקות הלכת ביותר של המהפכה היו תולדת [...] התודעה ההיסטורית והפרשנות";⁸ אולם לא יטעה גם מי שיטען כי מלכתחילה היה חלקם של ההיסטוריונים

3 Marx-Engels-Werke (להלן: MEW) כרך 21, עמ' 249.

4 פירה, (לעיל, הערה 1). השווה גם: M. Vovelle, "La révolution est-elle terminée?", in: *La Nouvelle Critique*, No. 121, Fevrier 1979, p. 63–65.

5 פירה, שם.

6 U. A. J. Becher, "Ist die Französische Revolution zu Ende? Politische Erfahrung und historisches Symbol in Frankreich des 20. Jahrhunderts", in: *Geschichte und Gesellschaft*, 11 (1985), p. 6.

7 R. Secher, *Le génocide franco-français, la Vendée*, Paris 1986.

8 H. Ben-Israel, *English Historians on the French Revolution*, Cambridge 1968, p. X.

בתולדה זו בעל אופי אפירמאטיבי יותר מדטרמינאנטי: הווה אומר, יותר משעיצבו את התודעה ההיסטורית של קוראיהם, הם ייצגו בעצמם את תהליך עיצובה. בקובץ שלפנינו מציעים אנו לקורא העברי משהו משפיע היסטוריוגרפי זה. ככל אנתולוגיה, גם לקט זה של מאמרים ופרקי ספרים הוא פרי מבחר שרירותי, ועל-כן בריביות. כבר בהתייחסות המוקדמת שערכנו לקראת גיבוש התוכנית התברר במהרה כי מאותן סיבות עצמן שתוארו לעיל, כל ניסיון להגיע לקונסנזוס הוא בבחינת משאלה חסודה: פלוני חשב שמאמר מסוים חייב להיכלל בקובץ, וכי בלעדיו אין לקובץ זכות קיום, אלמוני סבר כי אומנם חשוב הוא, אך אפשר בהחלט לחיות גם בלעדיו, ופלוני לא הבין כלל מדוע הוא נכנס לרשימה. ההכרעה נפלה כפי שנפלה – והיא כל-כולה באחריותנו – מתוך שלושה שיקולים עיקריים: המחברים המופיעים בכרך זה נמנים כולם עם השורה הראשונה של חוקרי המהפכה הצרפתית במאה ה-20;⁹ רצינו שהפריסה הגיאוגרפית, וביחוד האידיאולוגית, תהיה רחבה; והמאמרים נבחרו – וקובצו – סביב בעיות גדולות וכיווני מחקר ראשיים בהיסטוריוגרפיה המודרנית של המהפכה. שאיפתנו היתה לספק לקורא העברי כלי עיון ומחקר ראשוני; ההערות שבגוף הטקסט וההפניה הביבליוגרפית העשירה יעזרו לו להרחיב את מעגל ידיעותיו.

אך בטרם נפנה את מקומנו למחברים האמיתיים של ספר זה, יורשה נא לנו למקם אותם ואת חיבוריהם בהיסטוריה של ההיסטוריה של המהפכה הצרפתית: תחילה בקווים גסים, בזרם ההיסטוריוגרפי הכללי, מימיה של המהפכה עצמה ועד ימינו שלנו; לאחר-מכן, ובאופן מעמיק יותר, בהיסטוריוגרפיה החדשה, שאליה הם שייכים, סביב הבעיות ההיסטוריוגרפיות הגדולות הנידונות בכרך זה: המהפכה הצרפתית כאירוע חברתי או פוליטי, סוגיית השבר לעומת ההמשכיות, האלימות והטרור, הגיבורים וההמון, המהפכה כמאורע "אנטיספאטורי".

• • •

קו הגבול הבולט ביותר, החוצה את ההיסטוריוגרפיה של המהפכה לכל אורכה, הוא זה המפריד בין אוהדי המהפכה לבין אויביה. זהו הקו הגס ביותר, הפחות מתוחכם, אך אולי גם המשמעותי ביותר, שכן הוא תחם למשך מאה וחמישים שנה – עד חיסולו של הימין הריאקציוני בשל שיתוף הפעולה שלו עם הכובש הנאצי – את המרחב הפוליטי הצרפתי לשתי תרבויות פוליטיות עיקריות, לשני מחנות גדולים: אלה שקיבלו את מורשת

9 מאמרו של הלמוט ברדינג הוא יוצא דופן בקובץ שלנו: הוא דן במושג המהפכה מן הבחינה התיאורטית. חשבנו כי מן הראוי להתחיל את הקובץ בדיון מושגי מעין זה.

המהפכה הצרפתית ואלה שדחיה. ומכיוון שהמאבק האידיאולוגי היה עדיין עז ורווי פאתוס, לא היה אפשר לברור: צריך היה לקבל אותה כליכולה או לדחות אותה בשלמותה. זוהי משמעות קריאתו המפורסמת של ז'ורז' קלמנסו (Clemenceau), שהטיח כלפי הימין באסיפה הלאומית: "La Révolution est un bloc" – המהפכה היא גוש אחד.

ב־1790 פירסם האירי אדמונד ברק (Burke) 'הרהורים על המהפכה בצרפת',¹⁰ ספר שהקנה לו זכות אבות על הזרם העוין למהפכה. ברק היה "וויג" (whig), במיטב המסורת של הליבראליזם האנגלי, ולכאורה היה באיבתו למהפכה הצרפתית פאראדוקס מזור. אולם הוא היה וויג מיוחד, אשר חשש מהתפשטותו של החיידק המהפכני: הכותרת המלאה של הקונטרס שלו מראה זאת היטב: *Reflections on the Revolution in France and on the Proceedings in Certain Societies in London Relative to that Event, in a letter intended to have been Sent to a Gentleman in Paris*. עם זאת, לא יהיה זה הוגן לתלות רק בפחדיו של הפוליטיקאי את תגובתו של ההוגה: היה לתגובה מימד אידיאולוגי ואינטלקטואלי מעניין, והיא נשענה על קריאה מסוימת של ההיסטוריה האירופית ועל הבנה שנונה, אף-כי מגמתית למדי, של הפוטנציאל המהפכני הצרפתי. הוא טען כי "עורכי-הדין הפרובינציאליים האלמוניים" שביצעו את המהפכה ביקשו להפוך את צרפת, ארץ עתיקה בעלת מסורת פוליטית מפוארת, ל"מפה אילמת"; הוא האשים אותם בטירוף גיאומטרי, שטופח על-ידי הפילוסופים ורוח ה"השכלה" ושהוביל אותם ל"הפשטות מטאפיזיות" שאין להן ולא כלום עם המציאות; הוא הבחין במפעלם של אנשי 89 את השאיפה הרת האסון לנתק את ארצם משורשיה ההיסטוריים, לא לתקן כי אם להרוס את מה שהמאות עשו, ולכנות על ההריסות דבר־מה שיצא ממוחותיהם הגיאומטריים. לא, הוא הטעים, אין כל דמיון בין "המהפכה המפוארת" האנגלית של 1688 לבין מה שחוללו הצרפתים מאה ואחת שנים מאוחר יותר: 1688 לא היתה אלא "רסטוראציה", חזרה אל ה"חוקה" האנגלית העתיקה, אשר הושחתה על-ידי שגינותיהם האבסולוטיסטיים של מלכי סטיוארט; ואילו 1789 היא טירוף של tabula rasa.

לאמתו של דבר, זכות האבות שצוינה לעיל מפקקת למדי; שכן נקודת המוצא שלו, המעוגנת עמוק בתפיסת עולם ליבראלית, הפכה אותו למעניין מאוד מבחינה אינטלקטואלית, אך לבלתי רלוונטי מבחינה פוליטית: הליבראליזם הצרפתי, כפי שעוד נראה, חייב היה להישען על 1789, ולוא כדי לדחות את 1793; ואילו הריאקציה הצרפתית הקיאה את המפעל המהפכני כל-כולו בשם עקרונות שונים לגמרי מאלה של ברק. ואומנם, ההוגה האירי ימצא את מיטב יורשיו מאוחר יותר בקרב האולטרה

ליבראליים, שיפענחו את המהפכה הצרפתית לאור המהפכה הבולשביקית, ואשר נציגם הבולט נותר יעקב טלמון.¹¹

שנים אחדות אחרי "הרהוריו" של ברק ראה אור ספרו של האב בארואל (Barruel), 'זכרון דברים למען ישמשו להיסטוריה של היעקוביניות',¹² ובו סוג שונה של "הסבר". בארואל נדהם לנוכח הקלות שבה התמוטט המבנה בן אלף השנים של "המשטר הישן". כך נולד רעיון ה"קנוניה", הקשר שקשרו שלושה מיני אויבים שקמו לצרפת המלוכנית והקאטולית: הפרוטסטנטים, הפילוסופים של דור ה"השכלה" והבונים החופשיים.

בשנת 1796 הופיעו עוד שני חיבורים, הקרובים יותר לברק מבחינת עומק הטיעון מאשר לבארואל הנאיבי, אך למעין ברק קאטולי ואנטי־ליבראלי: 'עיונים בצרפת' של ז'וזף דה מסטרה (de Maistre),¹³ ו'תורת הסמכויות המדיניות והדתיות בחברה האזרחית' מאת הויקונט דה בונאלד (de Bonald).¹⁴ בספרים אלה אפשר למצוא את מרבית הנימוקים של אותו זרם שהתפתח מאותם ימים סוערים של המהפכה עצמה ועד פייר גאקסוט (Gaxotte),¹⁵ הנציג הבולט ביותר, הגם שהמבודד למדי, של ההיסטוריוגרפיה האנטי־מהפכנית בימינו – כלומר, אלה שדחו בשאט נפש, בשם האל, ההיסטוריה, האומה או המלך, את מורשת המהפכה הצרפתית: האל לבדו מקנה לגיטימיות לחברה האנושית, ואין לגיטימיות אלא באל; הוולונטאריזם המהפכני הוא אשליה מטורפת ומסוכנת, שכן החברה היא זו העושה את האדם ולא האדם את החברה. נגד ה־tabula rasa המהפכנית מהללים סופרי הזרם הזה את תרומת המאות והדורות: נגד האדם ה"אבסטרקטי", פרי דמיונם של אנשי 89, הם מעמידים את האדם ה"קונקרטי", תוצר ידיה של ההיסטוריה הלאומית; נגד הפשטת "זכויות האדם" האוניברסאלית הם יוצאים בשבחם של ה"שורשים". "אין דבר כזה בעולם כמו אדם", כך ז'וזף דה מסטרה, "ראיתי צרפתים, איטלקים, רוסים; בזכות מונטסקיה (Montesquieu) יודע אני שאפשר להיות פרסי. באשר לאדם, מעודי לא פגשתי בו. אם הוא קיים, אין הוא ידוע לי".

במובן מסוים, איפוליס טן (Taine) ו'מקורותיה של צרפת הקונטמפוראנית' שלו¹⁶ משתייכים לאותו זרם, אם כי הזווית שלו שונה. טן כותב אחרי התבוסה של 1870, אחרי הקומנה הפריזית אשר נתנה ביטוי אימתני לעוצמתו החדשה של הסוציאליזם. הפחד

11 ש' זנד, "יעקב טלמון והמהפכה הטוטליטרית", זמנים, 30-31 (קיץ 1989).

12 A. A. Barruel, *Mémoires pour servir à l'histoire du Jacobinisme*, Hamburg 1798/99

13 Joseph de Maistre, *Considération sur la France*, 1796

14 L. A. de Bonald, *Théorie des pouvoirs politiques et religieux dans la société civile*, 1796

15 P. Gaxotte, *La Révolution française*, Paris 1928

16 H. Taine, *Les origines de la France contemporaine*, Paris 1876-1899

